

το θέμα

Το κράτος και η υγεία

Ιωάννης Γ. Ζαχάρωφ
μέλος του Δ.Σ. του Ι.Σ.Θ.

Στο τελευταίο του φιλμ-ντοκιμανταίρ ο γνωστός αιρετικός Αμερικανός Μάικλ Μουρ, διανοητής, δημοσιογράφος, σκηνοθέτης κ.λπ. συγκρίνει το αμερικανικό σύστημα παροχής υγείας και κοινωνικής ασφάλισης με εκείνα της Ευρώπης με τον Ε. Μπέβιν. Στο «Σίσκο» λοιπόν, ο Μάικλ Μούρ έχει συνέντευξη με τον Ε. Μπέβιν παλαιάμαχο πολιτικό της αριστεράς πτέρυγας του εργατικού κόμματος της Βρετανίας, ανάμεσα στα πολλά στιγμιότυπα που συνθέτουν το φιλμ. «Το Ε.Σ.Υ. (Ν.Η.Σ.)», λέει ο Μπέβιν, «είναι θέμα δημοκρατίας. Δεν μπορείς να έχεις δημοκρατίες με ανασφάλιστους και ανασφαλείς πολίτες». Το 1948, ο Α. Μπήβαν, υπουργός της εργατικής κυβέρνησης του Κλ. Άττλντ, έτσι περίπου παρουσίασε το νομοσχέδιο, που είχε προετοιμάσει η επιτροπή του λόρδου Μπέβεριτλ κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Περίπου σαράντα χρόνια νωρίτερα, ο φιλελεύθερος πρωθυπουργός Λόουις Τζωρτζ είχε ανάλογα εισαγάγει τον νόμο περί «κοινωνικής πράξης» (Social Act) που υπήρξε το προοίμιο του Ν.Η.Σ. (1912), παρά τις πρώτες αρνητικές αντιδράσεις του ιατρικού κόσμου που έσπευσε ωστόσο να δηλωθεί ως «θεραπευτής ιατρός» στην Ουαλία και τη Δυτ. Αγγλία, χώρους αρχικής εφαρμογής του Social Act.

Σαράντα χρόνια πριν από τον Lloyd George, ο σιδηρούς καγκελάριος της Γερμανίας Όττο φον Βίσμαρκ, αφού εξέτασε τις προτάσεις που είχε διαμορφώσει σχετικά με την «κοινωνική ασφάλεια» ο σοσιαλδημοκράτης ηγέτης Φερδινάνδος Λασσάλ, τις υιοθέτησε ως νόμο του γερ-

μανικού κράτους στη δεκαετία του 1880. Ο Βίσμαρκ απέβλεπε στην «κοινωνική σταθερότητα», κοινωνική θεωρία που διατύπωσε αρκετές δεκαετίες αργότερα ο αμερικανός κοινωνιολόγος Τάλεκωτ Πάρσονς. Φυσικά ούτε ο Βίσμαρκ ούτε ο Πάρσονς ήταν σοσιαλιστές, ούτε βέβαια ο Μπέβεριτλ που ήταν φιλελεύθερος.

Τελευταία, οι υποψήφιοι για το χρίσμα του προέδρου των Η.Π.Α. δημοκρατικοί γεροισιαστές Χ. Ρόντναμ-Κλίντον και Ομπάμα υποσχέθηκαν την εισαγωγή συστήματος υγείας, εφόσον εκλεγούν, ανάλογη με την Ν.Η.Σ. του Καναδά.

Το κράτος

Από την επιλεκτική αναφορά σε διάφορα παραδείγματα της τελευταίας εκατονταετίας φαίνεται η ηγετική θέση του κράτους σ' ό,τι αφορά τα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, είτε πρόκειται για την υγεία είτε για την ασφάλεια έναντι του «φυσικού κακού» (ατύχημα, γηρατειά, θάνατος). Αντιστρέφεται έτσι η σημασία που είχε η προηγούμενη μελέτη που δημοσιεύθηκε στα «Ιατρικά θέματα» με τίτλο «Υγεία και Κράτος» (τ. 45-46, 2007).

Η γένεση του κράτους ως δομής οργανωτικής και λειτουργικής, που κινεί μια κοινωνία, έχει τεράστια έκταση σε αναζητήσεις, συζητήσεις και δημοσιεύσεις σχεδόν από τον χρόνο εμφάνισης της γραφής. Η ίδια η λέξη «κράτος» που στην αρχαία ελληνική γλώσσα σημαίνει «δύναμη», «ισχύς» σημειώνει την αντίληψη που διαμορφώθηκε στον δυτικό τουλάχιστον κόσμο. Αλλά και την

πηγή ερωτημάτων, καθώς επί αιώνες το «κράτος» συνδέεται με το «πολίτευμα», τη μορφή δηλαδή λήψης των αποφάσεων συμμετοχής των μελών μιας οργανωμένης ομάδας στην «απόφαση» και τη «διοίκηση», όπως και στην αποδοχή των αποφάσεων από την ομάδα, το κοινωνικό σύνολο. Πώς, για παράδειγμα, το κράτος είχε σχέση με τον Νόμο, τις κανονιστικές δηλαδή αρχές που εξασφάλιζαν τη συνοχή και τη συνέχεια στην «κοινωνία»; Εδώ αξίζει να σημειώσουμε ότι ο Ιπποκράτης, τον 5^ο π.Χ. αιώνα, συσχετίζει τον χαρακτήρα, το πολίτευμα με το κλίμα και το έδαφος στο σύγγραμμα που του αποδίδεται, χωρίς αμφισβητήσεις πατρότητας, «Περὶ αέρων, υδάτων και τόπων». Γράφει λοιπόν ότι οι Ασιάτες από τον υγρό και ζεστό καιρό με τα εύφορα εδάφη που κατέχουν είναι μειλίχιοι ως χαρακτήρες και αποδέχονται την απόλυτη εξουσία ενός μονάρχη. Αντίθετα, οι Ευρωπαίοι – ο Ιπποκράτης είναι ο πρώτος, κατά τον ιστορικό Ζακ Λε Γκοφ, που χρησιμοποιεί τον όρο – λόγω του ξηρού κλίματος, του ανώμαλου εδάφους που είναι τραχύ, γίνονται οξύθυμοι, πολεμοχαρείς και έχουν αντιπροσωπευτικά οχήματα διοίκησης.

Πολλές είναι οι θεωρίες λοιπόν που αποδίδουν σημασία σε ένα ή περισσότερους παράγοντες για το κράτος. Άλλες αποδίδουν βάρος σε έμφυτες στους ανθρώπους διαθέσεις που φθάνουν μέχρι τη μεταφυσική, υπερ-λογικές δηλαδή συλλήψεις που «εξαναγκάζουν» κατά κάποιο τρόπο τους ανθρώπους τόσο να ευρίσκονται μέσα σε κοινωνικές ομάδες όσο και να αποδέχονται ιεραρχίες και διαδικασίες λήψης αποφάσεων, έστω και παρά το στενά εννοούμενο συμφέρον τους. Για την κλασική σκέψη, όπως την εκφράζει ο Αριστοτέλης, η κοινωνία γίνεται *a priori* δεκτή, αφού μόνοι τους είναι οι θεοί και τα θηρία. Ωστόσο για τα «κράτη» και τα πολιτεύματά τους προβαίνει σε αρκετά λεπτομερειακή μελέτη διαφόρων «πόλεων», που εξισώνονταν στον καιρό του με τα κράτη. Δυστυχώς λίγα έργα του έχουν διασωθεί. Μέχρι τον Αύγουστο Μοντ που θεμελίωσε την «κοινωνιολογία» ως «θετική επιστήμη» – αυτός ήταν και ο τίτλος του κυρίου έργου του, «μαθήματα θετικής φιλοσοφίας» που θα απαντούσε στα αιτήματα «γνωρίζει» για να «κατανοεί» ώστε να «μπορεί» να «δρα» κανείς (*savoir pour prévoir, prévoir pour rouvoir, rouvoir pour agir*) – οι διάφοροι στοχαστές ασχολούνται με την «ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων», κυ-

ρίως από την πλευρά των μεγάλων ή των επωνύμων εκτελεστών. Τυπικά τουλάχιστον, η κοινωνιολογία ήρθε ως αδελφή της ιστορίας.

Άλλες θεωρίες στηρίζονται σε αμιγώς λογικά πρότυπα, ότι το κράτος δηλαδή αποτελεί ένα είδος ελεύθερης ή καταναγκαστικής σύμβασης μεταξύ των μελών της κοινωνίας είτε για την επίτευξη του «καλού» της είτε για αποτροπή του «κακού». Το «κακό» μπορεί να ήταν έμφυτο και να προκαλούσε συγκρούσεις ή να εμφανιζόταν ως εξωτερική απειλή ή ως συνδυασμός τους. Ο Hobbes (Χομπς), ο Χιουμ, ο Ρουσσώ, οι διάφοροι εκφραστές του Διαφωτισμού, αποτελούν τους πιο γνωστούς αντιπροσώπους των θεωριών του «κοινωνικού συμβολαίου» όπου, αρκετά αυθαίρετα είναι αλήθεια, από λόγους οικονομίας χώρου, μπορούμε να συμπεριλάβουμε και τους «ωφελιμιστές», αγγλοσαξωνικής κυρίως καταγωγής.

Με την ανακήρυξη της κοινωνιολογίας ως επιστήμης, της έρευνας με λίγα λόγια του απίτου συγκρότησης και λειτουργίας της κοινωνίας, αρκετοί, με γνωστότερο τον Σπένσερ, είδαν τις ομοιότητες μεταξύ του ζωϊκού βασιλείου και τις κοινωνικές δραστηριότητες. Υπεισήλθαν έτσι οι «οργανιστικές θεωρίες». Αλλά η διαντίδραση μεταξύ των μελών του κοινωνικού συνόλου, οι οικονομικές σχέσεις που υπάρχουν, ο ρόλος του κράτους ως συντονιστή, παραγωγού, εκτελεστή, αμερόληπτου ή μεροληπτικού διαιτητή δεν μπορούσαν να περάσουν απαρατήρητες από την αρχαιότητα ακόμη. Ο Κάρολος Μαρξ μαζί με τον φίλο του και εκλαϊκευτή σε σημαντικό βαθμό των απόψεών του, Φρειδερίκο Ένγκελς, προσπάθησε να συνοψίσει στο ογκώδες συγγραφικό του έργο, που έμεινε ημιτελές, τις λειτουργίες του κράτους κατά τον χρόνο της Βιομηχανικής Επανάστασης. Ξεκινώντας ως μαχητικός δημοσιογράφος που κατήγγειλε τις κοινωνικές ανισότητες, ο Μάρξ ανέλυσε τις λειτουργίες τις οποίες επιτελεί το κράτος έτσι ώστε να καταδειχθεί η γενεσιουργός αιτία της φτώχειας, της αλλοτρίωσης, της εξαθλίωσης. Θεώρησε ότι η γνώση των αιτίων και η ανάλυση των μηχανισμών του κράτους από την πλευρά των προλεταρίων (λατινογενής λέξη που σήμαινε τους ακτήμονες, ελεύθερους όμως Ρωμαίους) θα οδηγούσε στην κατάργηση της εκμετάλλευσης και τελικά του κράτους. Γι' αυτό και ο Μάρξ, παρά τις αντίθετες επικρατούσες σήμερα, απόψεις, αντιπαθούσε τα κόμματα, έστω κι αν αυτά εμφανίζονταν ως επαναστατικά. Βέβαια, σε μια από τις στροφές

της ιστορίας, οι πολιτικοί εκτελεστές του «Κεφαλαίου», ο Λένιν και ο Τρότσκι οικοδόμησαν ένα από τα συγνότερα κράτη της ιστορίας. Για να επιβεβαιώσω τον ισχυρισμό μου επικαλούμαι τον μεγάλο Βρετανό ιστορικό Στήβεν Ράνσιμαν για τα βάσανα των ηγεμόνων της περιόδου της φεουδαρχίας ώστε να χαρακτηρισθούν νομότυπες οι πράξεις τους και φυσικά οι αποφάσεις τους. Είχαν να ξεπεράσουν ένα σωρό αντιρρήσεις, πράγμα αδιανόητο στον Στάλιν.

Συνοψίζοντας λοιπόν, το κράτος υπάρχει ως κοινωνικό μόρφωμα που εκφράζει, υποστασιοποιεί, ταυτίζεται – κάθε όρος μπορεί να προκαλέσει και ανάλογη διένεξη ετυμολογική, γραμματική, ερμηνευτική, φιλοσοφική φθάνοντας μέχρι χειροδικίας – με τη λειτουργία μιας κοινωνίας. Ως επί το πλείστον η «κοινωνία» φέρεται να έχει γεωγραφικά όρια. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα της σύνδεσης ή της σύγχυσης των δύο εννοιών «κράτους» και «κοινωνίας» δίνεται από τη στάση της Μάργκαρετ Θάτσερ. Καθώς το κράτος με τα εκτελεστικά του όργανα επιβάλλει στους πολίτες – κοινωνικούς μετόχους συγκεκριμένες, καμιά φορά βαριές υποχρεώσεις, με τη μορφή φορολογίας, στράτευσης, απαγορευτικής ηθικής κ.λπ., ως πολιτικός που αντιπροσώπευε, λεκτικά τουλάχιστον, τον φιλελευθερισμό, τη μέγιστη δηλαδή αποδέσμευση των ατόμων-μετόχων του κοινωνικού συνόλου από τις συμβατικές υποχρεώσεις τους, ώστε να αναδειχθούν οι προσωπικές ικανότητές τους, η Μάργκαρετ Θάτσερ υποσχέθηκε «λιγότερο κράτος». Προέβη λοιπόν σε απορρύθμιση (deregulation) των κοινωνικών θεσμών-δεσμεύσεων που συνιστούσαν το κράτος. Αποχωρώντας από την πρωθυπουργία ενέγραψε στα θετικά της επιτεύγματα ότι «διέλυσε την κοινωνία». Επειδή, τουλάχιστον οι μεσήλικες, θυμούνται τη θητεία της Μ. Thatcher ως πρωθυπουργού της Βρετανίας, πρέπει να αναρωτηθούν «που στηρίχθηκε» ως αφετηρία ιδεολογική, θεωρητική ή πολιτική της, ενώ βιώνουμε μια νέα εποχή τεχνολογικής εξέλιξης με τη μαζική υιοθέτηση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας. Η τεχνολογική αυτή εξέλιξη, ταυτίστηκε, ως ένα βαθμό αδικαιολόγητα, με τις εφαρμογές της (ηλεκτρονικοί υπολογιστές, διαδίκτυο, κινητή τηλεφωνία) ως αποθέωση του ατόμου και των δικαιωμάτων του έναντι της κοινωνίας. Είναι έτσι; Ας σημειωθεί κλείνοντας το κεφάλαιο ότι πριν από εκατό περίπου χρόνια, ο Γερμανός κοινωνιολόγος Ταϊνίς (F.

Tönnies) είχε υποστηρίξει ότι η «κοινότητα» (Gemeinsschaft) αντιτίθεται έως ότου προσροφηθεί στην «κοινωνία» (Gesellschaft) ως παράδειγμα «κοινότητας» στο ένα άκρο της βρίσκεται η οικογένεια, ενώ πλήρως εκφράζεται με το πλήθος περιπατητών μιας πλατείας. Η «κοινωνία» στο ένα άκρο της έχει, τουλάχιστον για τα δυτικά, «παγκοσμιοποιημένα» δεδομένα, τον σύνδεσμο ωφελμιστικής βάσης συγκεκριμένων επιχειρηματιών, ενώ στο άλλο έναν «λαό», άτομα δηλαδή συνδεδεμένα με πολιτιστικούς, γλωσσικούς, εθιμικούς κ.ά. δεσμούς. Τί σημαίνει η αντιστροφή, τουλάχιστον φαινομενικά, της πορείας που περιέγραψε ο Tönnies ώστε να μιλούμε πια για «μαζική δημοκρατία», ατόμων δηλαδή που συνδέονται με τις ελάχιστες δυνατές προσωπικές σχέσεις; Είναι απόρροια της τεχνολογικής εξέλιξης η αφαίρεση του νοήματος από λέξεις που σηματοδοτούν, πρόχειρα σταχυολογώντας, την κοινωνική διά-δραση όπως «αγάπη», «φιλία», «εμπιστοσύνη», «αλληλεγγύη» που δεν εμπίπτουν σε καμιά νομική υποχρέωση, ούτε επιβάλλονται δικαϊκά;

Ο αντικρατισμός ως ιδεολογία

Ο Ντεστούτ ντε Τρασύ (Destutt de Tracy), Γάλλος μικροευγενής που γλύτωσε από τη λαιμητόμο τον καιρό της Τρομοκρατίας εισήγαγε τον «νεολογισμό», «ιδεολογία» (idéologie). Ο Ντε Τρασύ επιθυμούσε με την ιδεολογία, ως όρο, να περιγράψει το σύνολο των ανθρωπίνων αντιδράσεων και τις εκδηλώσεις τους, ως προς το περιβάλλον, γενικά εννοούμενο (φύση, άνθρωποι, ζώα, κ.λπ.). Η λέξη άλλαξε νόημα σύντομα, όπως και οι συναφείς λέξεις «ιδεολόγος» και «ιδεαλιστής». Σημαίνει πια μια συγκεκριμένη στάση ζωής απέναντι στα κοινωνικά φαινόμενα. Έτσι η «ιδεολογία» εισήλθε στον χώρο της κοινωνιολογίας, της πολιτικής πράξης, της ιστορίας, της οικονομίας, σε ο,τιδήποτε αποκαλείται «επιστήμες του ανθρώπου». Από την άποψη αυτή βρίσκεται σε σύγκρουση με την «επιστήμη» και τους «επιστήμονες» που θέλουν να νομίζουν πως βλέπουν τον κόσμο αντικειμενικά, «όπως είναι». Φυσικά το τελευταίο παρουσιάζεται πολύ πιο πολύπλοκο διαψεύδοντας πολλές φορές τις επιστημονικές πεποιθήσεις. Λίγοι τολμούν να ομολογήσουν ότι η επιστήμη έχει όρια, μεταβαλλόμενα έστω. Ο Γερμανός μαθηματικός Γκούντελ (Gödel) με το θεώρημά του απέδειξε ότι η ερμηνευτική μας ι-

κανότητα για την πραγματικότητα και η κατανόησή της θα είναι πάντοτε μικρότερη από την πραγματικότητα «καθ' εαυτήν».

Οι παραπάνω παρατηρήσεις έχουν σημασία καθώς κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι επιτέθηκαν – με ιδεολογικές αφετηρίες – στον ρόλο του κράτους. Κοινή αφετηρία τριών γερμανικής καταγωγής στοχαστών, του σερ Καρλ Πόππερ, του Φ. Χάγιεκ και του Τζ. Σουμπέτερ, ήταν η ανάλυση της στάσης του ατόμου έναντι του κράτους. Ο sir Karl Popper, Βρετανός εκ μεταγραφής, που χρεώνεται την έννοια του «επιστημονικού εφόσον είναι διαψεύσιμο» υποστήριξε πως, επιθυμία των ανθρώπων είναι η «ανοικτή κοινωνία» όπου ελεύθερα μπορούν να εκδηλώνονται οι δεξιότητές τους. Φυσικά υπήρξε ο αυτοπεριορισμός όταν η ελευθερία ενός καταπατούσε την ελευθερία του άλλου. Ο F. Hayek και ο ομοϊδέτης του M. Friedman υποστήριξαν ότι ο ατομοκεντρισμός (individualismus) αποτελεί τη «φυσική εξέλιξη» των ανθρώπων. Διατύπωσε μάλιστα αυτή την άποψη όταν η Αμερική κατέρρευσε ως οικονομία με το κραχ του 1929 και χρειάστηκε η κρατική παρέμβαση με το New Deal του F.D. Roosevelt για να σωθεί. Κατά τον Χάγιεκ και τον Φρήντμαν η «αγορά», η ελεύθερη δηλαδή επιλογή αγαθών ξεκαθαρίζει τους «κανούς» από τους «ανίκανους» ή τους μη προσαρμοσμένους. Το κράτος εξισώνεται με τον αυτόματο πιλότο που εκτελεί μερικές απαραίτητες λειτουργίες. Οι απόψεις αυτές που ονομάστηκαν «νεοφιλελευθερισμός» βρήκαν μεγάλη ανταπόκριση σε θεωρητικό επίπεδο τον καιρό του Ψυχρού πολέμου και φάνηκαν να δικαιώνονται με την κατάρρευση του «ανατομικού μπλόκ» το 1989-1990. Τελικά η «αγορά» συνδέθηκε με την κατανάλωση και την κερδοσκοπία στο μέτρο που η τεχνολογική εξέλιξη πρόσφερε ταχύτερες, πληρέστερες, περισσότερες πληροφορίες μέσω των Η/Υ, άρα όπλα στους ικανότερους.

Ο νεοφιλελευθερισμός συνδέθηκε με την παγκοσμιοποίηση, τη διάχυση δηλαδή αγαθών και πληροφοριών έτσι ώστε οι «όροι ανάπτυξης» που έθετε η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο να είναι περίπου ταυτόσημοι: ελεύθερο εμπόριο, μικρότερο κράτος (άρα περιορισμός των δαπανών στην υγεία, την εκπαίδευση, τις κοινωνικές παροχές), νομισματική εξυγίανση. Πολλές χώρες που ακολούθησαν τις «συνταγές» τους βρέθηκαν με τεράστια χρέη, έ-

ντονα κοινωνικά προβλήματα και καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος προκειμένου να εξέλθουν το μόνο που είχαν: πρώτες ύλες.

Ο Joseph Shumpeter, υπουργός οικονομικών της Αυστροουγγαρίας, που παραιτήθηκε και μετανάστευσε στις Η.Π.Α., στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, εξέτασε και αυτός τη θέση του ατόμου έναντι της κοινωνίας κατά τον χρόνο της κεφαλαιοκρατίας που ακολούθησε τη Βιομηχανική Επανάσταση. Αντίθετα από τους προηγούμενους θεώρησε ότι η συσσώρευση μεγαλύτερου πλούτου από τους ήδη πλουσίους δεν συμβάλλει στην αύξηση της ευτυχίας τους, αλλά αποτελεί δείγμα της ανθρώπινης ανικανοποίητης πλεονεξίας. Από την άποψη αυτή χωρίς ν' απορρίπτει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, που παρέχει φθηνότερα αγαθά στους πτωχότερους, υποστήριξε τον ισχυρό αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους, φθάνοντας σε αντίθετα συμπεράσματα από τους προηγούμενους. Δυστυχώς τα έργα του Shumpeter, του E. Bernstein και άλλων εκφραστών της σοσιαλδημοκρατίας ή ορθότερα του «κοινωνικού κράτους», έμειναν αμετάφραστα στα ελληνικά (γιατί άραγε;) πολλές δεκαετίες μετά την έκδοσή τους.

Η μελέτη δεν έχει ως στόχο να παρουσιάσει με τρόπο συμπυκνωμένο ή και ακρωτηριαστικό τις απόψεις διαφόρων διανοητών. Απλά χρησιμοποιεί τις θέσεις τους έτσι ώστε να περιγράψει τη σημερινή κατάσταση. Η αιτιολόγηση, ακόμη και ως εκλογίκευση, είναι μια «ανθρώπινη αδυναμία». Οι σπάνιοι αναχωρητές από την κοινωνία δεν διαλέγονται, αφού θα ήταν αντιφατικοί ως προς την απόφασή τους της αποχώρησης. Οι αντικοινωνικοί μισάνθρωποι αποτελούν άλλη κατηγορία με πυρετική ενίοτε δραστηριότητα και συγγραφικό έργο (μαρκήσιος Ντε Σαντ, Ισιντόρ Ντυκάς ή κόμης του Λωτρεμόν, ακόμη και ο Νίτσε για ν' αναφέρω τους γνωστότερους). Εξάλλου η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η *ανθρώπινη πράξη* ως σύνολο είναι συλλήψεις πολυπαραγοντικές και απαιτούν τον αναστοχασμό, την παλινδρόμηση δηλαδή στις «πρώτες αιτίες». Φθάνουμε λοιπόν στο καίριο θέμα.

Το κράτος και η κοινωνική ασφάλιση

Αν διεξέλθει κανείς την έντυπη δημοσιογραφία (ηλεκτρονική και μη), τα φιλοσοφικά και πολιτικά κείμενα της τελευταίας δεκαεπταετίας, παρατηρεί πως τα κύρια θέματα της ανθρωπότη-

τας με αυξανόμενη ένταση και προβολή είναι η περιβαλλοντική μόλυνση, τα απορρίμματα κάθε είδους (ραδιενεργά υλικά, σκουπίδια, λύματα, υγρά και αέρια), ο υπερπληθυσμός, η μετανάστευση και η τρομοκρατία. Δεν τα τοποθετώ κατά σειρά προτεραιότητας. Από την άλλη μεριά οι οικονομικές εφημερίδες, τα περιοδικά, οι διαφημίσεις στην τηλεόραση μιλούν για «αγορές», για νέα προϊόντα, «απαραίτητα» στο life style της εποχής μας, μια εικόνα θριαμβεύουσας κατανάλωσης που αποκτά πια κοινωνική αξία. Τη νέα χιλιετηρίδα προστέθηκε και η ασφάλιση των εργαζομένων στη Δύση, καθώς αμφισβητήθηκε το «κράτος προνοίας» ως πολυδάπανο. Πώς συνδέονται οι δύο αυτές πραγματικότητες; Και ποιός θα λύσει τα θέματα λ.χ. του περιβάλλοντος που, αν πιστέψουμε τον Αλ. Γκορ (πρόσφατο βραβείο Νόμπελ Ειρήνης) ή την ειδική επιτροπή του Ο.Η.Ε. εκπέμπει πλέον σήματα κινδύνου, «αφανισμού του πολιτισμού» μας; Ήδη στη δεκαετία του '60, η «επιτροπή της Ρώμης» προειδοποίησε ότι η «ανάπτυξη» σε βάρος της φύσης (προσφιλής ιδέα και στους μαρξιστές και στους νεοφιλελεύθερους) δεν μπορούσε να συνεχισθεί. Σήμερα πια, καθώς η κατανάλωση εξάντλησε ή εξαντλεί τόσο τα δημοσιονομικά αποθέματα (τα λεφτά που αποταμίευαν άτομα και οργανισμοί για τις «δύσκολες ώρες») όσο και τις ενεργειακές πηγές στη Δύση, προστίθεται πλέον και το ζήτημα της κοινωνικής ασφάλισης. Μάλιστα καθώς η λάμψη και οι ευκαιρίες του δυτικού τρόπου ζωής προσελκύουν μεγαλύτερους αριθμούς, όλους και περισσότερους από τον λεγόμενο τρίτο κόσμο, που έχει νεανικό πληθυσμό, συμβαίνει ένα διπλό αντιφατικό φαινόμενο: οι «τριτοκοσμικοί εργαζόμενοι», συνήθως ανασφάλιστοι, συμπιέζουν το κόστος των προϊόντων αλλά και της ζωής των πλουσιοτέρων συνοίκων τους την ίδια στιγμή που πολλές εταιρείες έχουν κατευθυνθεί στο τρίτο κόσμο λόγω των χαμηλών μισθών και της ανύπαρκτης εργατικής νομοθεσίας. Έτσι τα ασφαλιστικά συστήματα που υιοθέτησαν οι δυτικές κοινωνίες, μαζί με την αύξηση του μέσου όρου ζωής, εμφανίζουν προβλήματα «ρευσότητας στη χρηματοδότησή τους» ή, με απλά ελληνικά, λιγοστεύουν ή τελειώνουν τα λεφτά τους.

Τα ζητήματα που θίξαμε δεν είναι ανεξάρτητα. Όπως δεν είναι ξεκάρφωτος και ο λόγος που γίνεται για «χρηματιστηριακές αξίες», τραπεζικά ακαταλαβίστικα προϊόντα, «μεγέθυνση του τομέα

των υπηρεσιών» κ.λπ. Ο επιστήμων Καρλ Μάρξ και οι διάδοχοί του, όπως και οι νεοφιλελεύθεροι οπαδοί της μυθικής αγοράς, έχουν κοινή αφετηρία: τον ορθολογισμό των ανθρωπίνων πράξεων, όπως διατυπώθηκε από την εποχή του Γαλλικού Διαφωτισμού. *Οι άνθρωποι πράττουν κατά το συμφέρον τους αποφασίζοντας ορθολογικά.* Υπονοείται, *άρρητα όμως* πως έχουν και σχετική ομοιομορφία στην ορθολογικότητά τους. Στις απόψεις του Μάρξ πρώτος επιτέθηκε ο φιλόσοφος που τον έκανε γνωστό, ως επιστήμονα και όχι ως επαναστάτη όπως ήταν γνωστός, ο Ιταλός φιλόσοφος Μπενεντέτο Κρότσε. Χαριτολογώντας ο Croce είπε ότι δεν του αρέσει να του επιβάλλουν να βλέπει τον κόσμο με πράσινα, κόκκινα ή άλλου χρώματος γυαλιά. Ούτε να του επιβάλλουν να φορά γυαλιά αν δεν τα χρειάζεται. Στους οπαδούς της παντοδυναμίας της οικονομίας, κυρίως της ελεύθερης αλλά και της προγραμματισμένης, επιτέθηκε ο Σουηδός οικονομολόγος Γκούναρ Μύρνταλ που μοιράσθηκε, προς μεγάλη δυσaráσκειά του, το Νόμπελ Οικονομίας το 1974 με τον Χάγιεκ. Ο Myrdal είπε ότι η οικονομία, αν θεωρηθεί επιστήμη, είναι ατελής γιατί πέραν του οικονομικού/μαθηματικού σκέλους της ασχολείται και με την ευχαρίστηση ή την ευτυχία των ανθρώπων. «Δεν υπάρχουν μονάδες ευχαρίστησης» υπογράμμισε και έθεσε την προτεραιότητα του πολιτικού στοιχείου, της *πολιτικής πράξης*. Ο Κρότσε ήταν φιλελεύθερος, ενώ ο Μύρνταλ σοσιαλιστής.

Αντιμετωπίζοντας τη συνεχή μεγέθυνση των επιχειρήσεων ο Γάλλος φιλόσοφος Ανρί Λεφέβρ τη δεκαετία του '70 προέβλεψε ότι θα οδηγούσε σε περιβαλλοντικές καταστροφές, σε αποδυνάμωση των πολιτικών δομών και με οξυδέρκεια μίλησε για την επερχόμενη τρομοκρατία. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις προέβησαν πολλοί διανοητές με μεγάλη απήχηση και από τις δύο όχθες του Ατλαντικού, ο Τζ. Κ. Γκαλμηραϊθ, ο Ε. Σουμάχερ, ο Σ. Μάνσχορντ, η Χ. Άρεντ. Ιδιαίτερα διεισδυτικός ήταν ο Πολωνός φιλόσοφος Κάρλ Πολάννι, που το 1936 περιέγραψε τη διαδικασία που οδήγησε στη μεγάλη μεταβολή του κόσμου η Βιομηχανική Επανάσταση. Ο Πολάννι μάλιστα, που ήταν υποστηρικτής του New Deal (Νέα Αξία) του Ρούσβελτ επισήμανε ότι από τη γενική εμπορευματοποίηση εξαιρέθηκε η χρήση της γης και η υγεία των ανθρώπων, λειτουργώντας ως «αρχέτυπα» στη συνολική ανθρώπινη συνείδηση.

Εμφανίστηκε όμως απαισιόδοξος για το εάν αυτό θα ίσχυε στο μέλλον.

Τελικά, το 1997 ο γνωστός χρηματιστής Τζώρτζ Σόρος προερχόταν ότι η κρίση του καπιταλισμού δεν θα προέρχονταν από τις αιτίες που περιέγραφε ο Μαρξ (αύξηση του εξαθλιωμένου προλεταριάτου, δυσαρμονία στις σχέσεις παραγωγής κ.λπ.) αλλά από τις δυσλειτουργίες της ίδιας της «αγοράς». Μολονότι στο βιβλίο του *The bubble of American Primary* εκφράζει τη λύπη του γιατί δεν έχει δικαιωθεί («η φούσκα της αμερικανικής πρωτοκαθεδρίας» 2004) εμμένει στην άποψή του ότι χρειάζεται ένα δημοκρατικό κράτος με κοινωνικό πρόσωπο και ευαισθησίες.

Η εικόνα που αντιμετωπίζουμε καθημερινά δεν είναι ευχάριστη. Πολλά από τα προβλήματα που έχουμε – πάντοτε υπήρχαν και θα υπάρχουν – οφείλονται στην έλλειψη πολιτικής ή ορθότερα στην αφυδάτωση του κράτους, σε μηχανισμό αυτόματου πιλότου. Όμως όπως αποδεικνύει ο ιατρός J. Hurf συμβάλλει σ' αυτό μια υποτίμηση του κράτους-προνοίας μεθοδευμένη, διογκώνοντας τις δυσλειτουργίες του N.H.S. της Αγγλίας κυρίως, έτσι ώστε να μετατραπεί ο άρρωστος σε καταναλωτή υγείας, όπως είναι καταναλωτής σε πολυκαταστήματα (που θα στεγάζουν και ιατρεία), ενώ οι προσωπικές ελευθερίες θα μειώνονται – και τα δικαιώματα – αφού τα προσωπικά δεδομένα θα ευρίσκονται στη διάθεση ασφαλιστικών εταιρειών, φαρμακευτικών γιγαντοεταιρειών, του χρηματιστηρίου τελικά. Ο Hurf αντιπαραθέτει την καλή λειτουργία του N.H.S. της Ουαλλίας και της Σκωτίας και θέτει ωμά το ζήτημα του κράτους, του δημοκρατικού

κράτους. Η σχέση ιατρού-ασθενούς, που είναι κατά βάση σχέση εμπιστοσύνης είναι ανάλογη της σχέσης πολίτη προς κοινωνία. Και βέβαια, όπως το θέτει ο Π. Κονδύλης δεν είναι μόνον η οντογένεση της κοινωνίας, αλλά ότι ήδη είμαστε μέσα στην κοινωνία από γεννησιμιού μας. Πέραν των γονιδίων έχουμε και κοινωνικά γονίδια. Τα προβλήματα που θέσαμε είναι μεγάλα και μας αφορούν όλους, σοβαρούς και χαζοχαρούμενους. Δεν μπορούμε να καταναλώνουμε ανεύθυνα, δεν μπορούμε να καταστρέψουμε τη γη – ή μάλλον μπορούμε αλλά δεν πρέπει –, δεν μπορούμε να σκοτώσουμε τους γέροντες, δεν είναι χρήσιμο να χρησιμοποιούμε ως απορρίμματα τους μετανάστες, δεν έχουμε πια χώρο για σκουπίδια (ούτε ηλεκτρονικά).

Η εικοσαετία του θριαμβεύσαντος νεοφιλελευθερισμού προοιωνίζει το κραχ του '29, όπως διατακτικά αφήνει να εννοηθεί ο *Economist*, τις τελευταίες εβδομάδες με αφορμή τις ζημιές των τραπεζών αμερικάνικων και ευρωπαϊκών. Και να σκεφθεί κανείς ότι τα δολάρια ευρίσκονται στο Ντουμπάι, το Δελχί και το Πεκίνο.

Για να ξαναδούμε τα πράγματα όπως είναι πραγματικά και όχι ως εικονική πραγματικότητα πρέπει να ξαναβρούμε την αρχή της ειλικρίνειας και της συντροφικότητας. Πράγματα δύσκολα και δύσπεπτα, μια και χρειάζεται αλλαγή συνθηκών. Αλλιώς υπάρχει πάντοτε το ενδεχόμενο του «συνδρόμου του Τιτανικού». Να βυθισθούμε τραγουδώντας.

Υ.Γ. Λόγω μεγέθους του άρθρου παραλείπω τη βιβλιογραφία που είναι διαθέσιμη σ' όποιους ενδιαφέρονται.

Τὸ σῶφρον δόξαν ἔσθλην ἐν βροτοῖς κομίζεται

(Ἡ σωφροσύνη δόξα λαμπρὴ φέρνει στους ανθρώπους)

Ευρυπίδης